

РИТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА ПЕРЕХРЕСТІ АНТИЧНИХ І НЕОРИТОРИЧНИХ ТЕОРІЙ)

У статті в контексті літературознавства подається стислий огляд античної теорії риторики і неориторичних течій. Риторика розглядається як розділ теорії літератури, що вивчає комунікативні стратегії художньої мови на рівні їх співвіднесення з письменницькою інтенцією та рецепцією читача.

Звертається увага й на трактування риторики як культури "готового слова", орієнтованого на традицію. Авторка обґрунтовує актуальність застосування риторичного аналізу в українському літературознавстві, зокрема у франкознавчих студіях.

Ключові слова: *неориторика, структуралізм, семіотика, ефективна комунікація, риторичний аналіз художнього тексту, риторична стратегія, культурна пам'ять.*

Постановка проблеми та стан дослідження. Риторика – гуманітарна наука, що має тисячолітню історію. Як зауважує філолог Н. Безменова, у різні історичні епохи сформувались три головні групи її дефініцій: 1) "мистецтво переконання" (Горгій, Платон, Арістотель, Аполлодор); 2) "мистецтво говорити добре" – оптимізація мовлення з огляду на результат комунікації та її естетичну характеристику (Квінтіліан); 3) "мистецтво прикрашання мови" (середньовіччя, Відродження) [1: 13]. З часом риторика отримала значення красивого та беззмістовного мовлення. Ця негативна конотація збереглась у Європі до XIX ст. Риторика пережила кілька криз, але на початку XX ст. відродилась на лінгвістичному ґрунті й трансформувалась із науки, яка дає вказівки щодо створення ефективних текстів, у науку, яка вивчає мову з точки зору ефективного впливу.

З другої половини XX ст. риторика тлумачать у двох смислах – вузькому й широкому. Так, за твердженням спеціаліста з лінгвістики тексту С. Гіндіна, у вузькому розумінні риторика – комплексна дисципліна, що вивчає ораторське мистецтво. Але її об'єктом "можуть бути будь-які різновиди мовної комунікації, розглядувані під кутом зору здійснення певного (для кожного жанру свого) заздалегідь обраного впливу на одержувача повідомлення". Отже, "риторика – наука про умови і форми ефективної комунікації" [2: 364]. До її об'єктів доцільно віднести й художню літературу. Як відзначає авторитетний мовознавець О. Авелічев, література моделює різноманітні контексти з великою кількістю інтенційних настанов, що дає змогу розширити риторичну теорію шляхом зміщення ракурсу дослідження від опису техніки переконання до виявлення механізмів нюансованих форм впливу [2: 19]. Таким чином, риторичний аналіз художнього тексту як літературознавча методологія є продуктивним, тому що дає можливість цілісної характеристики твору на основі з'ясування різноаспектних стратегій вираження авторської інтенції. Цей підхід теоретично обґрунтували та апробували на практиці представники санкт-петербурзької школи (П. Бухаркін, Є. Матвеев, А. Махов та ін.). Однак в українському літературознавстві риторична методологія майже не знайшла застосування.

Мета статті – систематизувати основні положення античної риторики та неориторичних теорій з акцентом на літературний аспект, окреслити особливості риторичного аналізу художніх текстів і перспективність його використання в літературознавчій практиці.

Виклад основного матеріалу. Риторика, як мистецтво переконання, започаткували в V ст. до н.е. давньогрецькі софісти. Її виникненню сприяв розвиток політики та права, спрямованих на агоністичність. Філософські основи риторики як науки, тісно пов'язаної з логікою та діалектикою, заклав Арістотель. Його послідовник перипатетик Феофраст (IV–III ст. до н.е.) обґрунтував учення про вибір слів і словосполучень, у такий спосіб намітивши низку важливих стилістико-естетичних проблем [2: 11]. Саме завдяки теоретичним працям епохи античності риторика сформувалась як строга система ("Риторика", "Топіка" Арістотеля, "Про оратора", "Брут" М. Т. Цицерона, "Дванадцять книг риторичних повчань" М. Ф. Квінтіліана та ін.).

Класична риторика – це нормативна модель, сукупність правил, за якими можна створити ефективну комунікацію. Вона визначала форми висловлювання, жанри словесності та принципи їх побудови. Звідси й концепція "technē"-риторики – професійного вміння, що ґрунтується на досвіді. Промова мала триєдину ціль – привабити морально, переконати аргументацією, зворушити почуття. Склалось і три основні різновиди ораторських текстів – судові, дорадчі та епідейктичні. Зокрема, останні були спрямовані на демонстрацію красивого мовлення (мистецтво для мистецтва) [3: 22–23]. У I–II ст. н.е. остаточно утвердилась п'ятирівнева схема побудови промови: *inventio* – вибір матеріалу; *dispositio* – його розташування; *elocutio* – словесне вираження; *memoria* – запам'ятовування; *actio* – виголошення тексту.

Рівень *elocutio* відповідав етапу текстотворення. У його межах сформувалась теорія фігур із поділом засобів виразності на фігури думки (слова можна змінювати, фігура лишається), фігури слова (зміна слів нівелює фігуру) і тропи (грунтуються на переносному значенні) [1: 36]. Антична риторика розглядала ораторське мовлення передусім як усне, а згодом почала регулювати й творчість у сфері художньої прози. О. Авелічев зауважує, що риторику від початку становлення розривали протиріччя, позаяк теорія прагнула до розвитку, а нормативність – до статичності. Тому співіснували дві протилежні традиції. У трактатах Арістотеля, Арістона, Аполлодора, Гермагора, Цицерона обґрунтована концепція риторики як науки про переконання та форми мовного впливу. А, наприклад, у працях Квінтіліана роль основного мірила риторичної практики виконує краса вислову [2: 7–8].

У рамках античної теорії сформувалось правильне розуміння механізму комунікативного процесу з урахуванням прагматичних аспектів. Арістотель у "Риторичці" проаналізував характеристики двох основних учасників комунікації – мовця і слухача, а також намір мовця (інтенцію), реакцію слухача (пафос), типи мовних актів і т.д. Античні ритори проявляли постійний інтерес до вивчення інтенційних можливостей мови в процесі прагматичної переконуючої комунікації. Успіх оратора забезпечують три речі: що, де і як сказати. У відповідності до них розроблено етапи риторичного опрацювання теми – *inventio*, *dispositio*, *elocutio* [2: 11]. Як наголошує сучасна російська дослідниця Е. Колесникова, Арістотель не обмежує галузь риторичного ораторського мистецтвом, а поширює його на всю сферу мовленнєвої діяльності. На його думку, риторика там, де присутня ефективна комунікація, вплив на читача. Володіння ефективним мовленням – це універсальна властивість кожної людини. А завдання вченого – показати механізми мовного впливу [3: 117–118, 122].

Для Арістотеля стиль і авторство не були критеріями літературності. Головне – зрозумілість і доречність. Проте основна частина його "Риторички" пов'язана з особливостями викладу, стилю, серед яких важливі три аспекти: вибір слів (стилістика), їх поєднання (періоди, ритміка фраз) і переосмислення (тропи та фігури). Глибинними теоретичними пошуками, пов'язаними з дослідженням різних стилістичних явищ, займалась елліністична риторика. Так, Діонісій Галікарнаський (I ст. до н.е.) вивчав поєднання слів, що сприяло формуванню вчення про періодичність і ритмічність мови. Деметрій (I ст. н.е.) розробив теорію стилів, яку вдосконалив Гермоген (II ст. н.е.). Таким чином, антична риторика дає літературознавству багатий інструментарій для дослідження художніх текстів, передусім у сфері поетичної мови.

Знаний літературознавець С. Аверінцев стверджує, що класична риторика тісно пов'язана з античною традицією раціоналізму, зорієнтованого на рівень універсалій. Доступним пізнанню вважалось тільки загальне, а часткове описували як його окремий випадок. С. Аверінцев наголошує, що риторика як теорія і практика літератури передбачає пріоритет кодифікованих стабільних правил, рух від загального до окремого, так що реальність представлена через "загальні місця", а індивідуальний стиль постає як комбінація усталених стратегій письма та ідей [4: 134].

Риторика пережила віки, але до XX ст., за висловом Е. Колесникової, перебувала в "законсервованому" стані. Ще в епоху античності вона увійшла в систему шкільної освіти, а в середньовіччі до XIII ст. стала обов'язковою складовою тривіуму європейських університетів. Але теорія і практика риторики пережили занепад [3: 14, 36–38]. Епоха Відродження ознаменувала повернення до класичної античної теорії, але практика відтепер опиралась на живі національні мови. У новий час риторика втратила статус самостійної науки і перетворилась на дисципліну, у центрі уваги якої – витончене, красиве мовлення [5: 163–165].

З другої половини XX ст. риторика знову займає чільне місце в гуманітаристиці. Процес її реабілітації ґрунтувався передусім на започаткованій Арістотелем традиції античної теорії мовного впливу. Але намітився й інший, пов'язаний з концепцією Квінтіліана, погляд на її предмет. У вузьких академічних межах стало можливим відродження риторики як підходу до літератури (наприклад, застосування до окремого виду літературознавчого аналізу в німецьких формалістів 10–20-х рр. XX ст. (Р. О. Шор), а згодом і у французькій науці останніх десятиліть XX ст. (група μ, Г. Морієр) [4: 136, 145]. Російські формалісти тлумачили риторику як вчення про правильне мовлення без урахування його переконливості. Такий філологічний підхід наближається до літературної практики, але протистоїть античній традиції з домінантним аспектом переконання. Навіть у період "риторичного ренесансу" кінця 50-х – середини 70-х рр. XX ст., за твердженням Е. Колесникової, теорія риторики мала вигляд строкатої мозаїки, частини якої неможливо скласти в цілісну картину [3: 7].

Українська дослідниця Н. Колотілова пропонує узагальнену типологію неориторичних течій, які умовно можна об'єднати у два напрями: 1) аргументативну риторику, що розглядає різні способи аргументації (І. Герасимова, Р. Гроотендорст, Ф. ван Ємерен, Л. Олбрехт-Титека, Х. Перельман, Д. Уолтон, Ф. Хенкеманс) і 2) лінгвістичну риторику, спрямовану на дослідження засобів виразності та переконливості повідомлень (Р. Барт, У. Еко, група μ, Ю. Лотман, Цв. Тодоров) [5: 176].

У 1958 р. побачила світ праця бельгійських учених Х. Перельмана та Л. Олбрехт-Титеки "Нова риторика: Трактат про аргументацію", яка започаткувала неориторику. Теорія аргументації вважається її

основою. Х. Перельман наголошує, що "об'єктом цієї теорії є вивчення дискурсивних прийомів, які дають змогу викликати чи підсилити інтерес до запропонованих для схвалення положень". Він відносить до аргументації "всю сукупність висловлювань, що мають за мету навіювання або переконання, якими б не були аудиторія, котрій вони адресовані, та предмет висловлювання" [Цит. за: 2: 15].

Але риторичні прояви в новоєвропейській культурі співвідносні передусім із фігуративністю художнього тексту і в такий спосіб проектується на літературознавчі студії. Так, французький структуралізм сфокусований на дослідженні поетичної мови і на лінгвістичному аналізі художніх творів. У його студіях простежується вплив російської формальної школи ОПОЯЗу, фундаментальних праць М. Бахтіна, Р. Якобсона, Б. Томашевського, В. Шкловського, В. Проппа та ін. У цілому, неориторика, ґрунтована на структурально-семіотичній методології, репрезентує "зовнішній" підхід до літератури, що послуговується досягненнями лінгвістики та семіотики як загальної теорії знаків. Значення художнього твору, з точки зору структуралістів, встановлюється з його структури, а, на погляд семіотиків, – конститується на рівні культурних кодів. Проте в аналізі риторичних стратегій ці підходи, на наш погляд, взаємодоповнюють.

Появі неориторики у власне літературознавчому трактуванні передувала теорія діалогізму відомого літературознавця М. Бахтіна, у якій закладені основи розуміння риторики художнього твору. У розвідці "Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках" (1959–1961 рр.) літературознавець висловлює важливу для риторичного аналізу думку про те, що текст як висловлювання характеризують два моменти, що перебувають у динамічних взаємовідносинах, – "його задум (інтенція) і здійснення цього задуму" [6: 318]. Отож теорія діалогу М. Бахтіна закладає підґрунтя для пов'язаної з вираженням авторської інтенції ідеї про стратегічність висловлювання, яка знайшла застосування в сучасних практиках риторичного аналізу художнього тексту. Інші ж неориторичні течії сконцентровані насамперед на рівні тропів і фігур, що у вказаному контексті трактуються як засоби реалізації риторичних стратегій.

Основою концепції літературної риторики, для якої головна категорія – красиве мовлення, а не переконливе чи ефективне, стали семіотичні ідеї Р. Якобсона, висловлені в його студії "Лінгвістика і поетика" (1960 р.). Модель комунікації американського мовознавця розширює класичний риторичний трикутник (адресант – повідомлення – адресат) і складається з шести компонентів: адресант – контекст, повідомлення, контакт, код – адресат). За кожним із них закріплена відповідна функція мови: 1) референтивна – спрямована на референт, контекст (смісл і ціль мовного акту); 2) конативна – полягає у впливі на адресата; 3) поетична – фокусується на повідомленні заради нього самого, причому важливо не тільки, що, але і як сказати; 4) емотивна – виражає ставлення адресанта до власного висловлювання; 5) фатична – співвідносна з контактом і полягає у встановленні, продовженні та завершенні комунікації; 6) метамовна – пов'язана з мовним кодом [7: 361–364]. Основна ознака художнього тексту, з точки зору Р. Якобсона, – спрямованість повідомлення на код. Проте, як зауважує Е. Колесникова, власне риторичними вважаються ті мовні акти, у яких обов'язково присутні дві функції – поетична (культивований текст) і конативна (дія на адресата) [3: 46]. Для розвитку теорії літератури актуальні також студії Р. Якобсона, присвячені центральним риторичним фігурам – метафорі та метонімії, покладених в основу двох способів організації дискурсу.

Відомий французький літературознавець Ж. Женетт у 1964 р. на сторінках журналу "Тель Кель" ("Tel Quel") розпочав дискусію про вплив риторики на "внутрішній простір мови" [2: 16]. У 1970 р. побачила світ його стаття "Скорочена риторика", у якій продемонстровано, як звужувалось риторичне предметне поле. Головною метою вважалась відтепер не ефективна комунікація, а літературна мова, що ґрунтується на фігуративності. Саме тому нові риторичні концепції зосереджували увагу на вдосконаленні системи тропів і фігур. У трактуванні Ж. Женетта, історія риторики – це "узагальнене скорочення", шлях у напрямі "тропологічної редукції": риторика – фігура – метафора [8: 282–283]. Він висловив слушну думку про те, що фігуративність закладена в кожній мові і не зводиться до метафори. Проте ні Ж. Женетт, ні інші неоритори далі цю тезу не розвинули. Неориторична концепція Ж. Женетта також знаходить вихід і на проблеми наратології.

У 1967 р. чеський структураліст, член Празького лінгвістичного кола Цв. Тодоров виступив із трактатом "Тропи і фігури". Він називає поетичні відхилення від норми "аномаліями" і в залежності від мовного рівня виокремлює типи порушень у сферах: звук – смісл; синтаксис; семантика; знак – референт. Цв. Тодоров пояснює відмінність між риторичними фігурами (зв'язками *in praesentia*) і тропами (зв'язками *in absentia*). Теорію фігур дослідник відносить до ключових розділів риторики, яку трактує як науку про тексти (дискурси) [9: 56–58]. Цв. Тодоров виокремлює три групи проблем літературознавчого аналізу: словесні, семантичні й синтаксичні, співвідносні з основними рівнями класичної риторики – *inventio*, *dispositio*, *elocutio* [9: 46, 49]. Він підтримує ідею міжтекстової полівалентності М. Бахтіна, стверджуючи, що зрозуміти твір без подвійного значення неможливо. У тексті обов'язково присутні відсилання до конкретного стилю, літературної епохи.

Р. Барт теж ініціював неориторичні студії, публікуючи низку статей у журналах "Communications", "Langages". Цей впливовий літературний критик уперше застосував методологію структуралізму до літературознавчого аналізу. Він теоретик транслінгвістики, попередницею якої вважає класичну риторіку. Об'єкт сучасної лінгвістики тексту, з точки зору Р. Барта, – дискурс: "[...] будь-який скінченний відрізок мовлення, що являє собою єдність з точки зору змісту, передається з вторинними комунікативними цілями і має відповідну до них внутрішню організацію, при цьому пов'язаний з іншими культурними факторами, ніж ті, що належать до власне мови" [10: 443–444]. Так, цільове спрямування художнього твору поза власне комунікативною функцією визначає соціальний код. Французький філософ зауважує, що його рівні мають бути пов'язані, тобто отримувати значення один від одного. А в межах тексту смисл має референційний характер – визначається контекстом, без чого неможливе поєднання рівнів. Відтак він тлумачить транслінгвістику як "семіотику зв'язного тексту", яка вивчає референцію і пов'язана з історією, психологією, естетикою. Риторика ставила те ж завдання – фіксацію мовленнєвого коду, починаючи з розмежування типів текстів. Відтак неориторика, за Р. Бартом, сфокусована на проблемах структурно-риторичної побудови текстів.

На основі семіотичної методології розбудовує власну риторичну концепцію італійський теоретик У. Еко. Одне зі значень риторики, запропонованих ним, – це "запас усталених форм", до яких, наприклад, відносимо топоси. Він також пропонує розглядати риторіку як науку про створення висловлювань [11: 424–425]. У семіотичному ключі виконана робота У. Еко "Риторика та ідеологія" (1968 р.), у якій риторичну сферу потрактовано як "світ кодів та словників", світ "скодифікованих комунікаційних розв'язків", який розташований над лінією, що йде від відправника до наповненого значенням комунікату [11: 420]. А термін ідеологія, що утворює з риторикою єдину цілісність, У. Еко тлумачить як "сукупність знання адресата і групи, до якої адресат належить, а також його систему психологічних сподівань, позицію його мислення, набутий ним досвід, його моральні принципи" [11: 420]. Кожному риторичному коду відповідає своя ідеологія. Доцільно розглянути й міркування У. Еко щодо декодування смислів художнього тексту. Читач, на його думку, повинен інтерпретувати твір не лише під кутом зору власних кодів, скоригованих уявленнями суспільства про цей літературний факт, а обов'язково має "віднайти риторичний та ідеологічний світ, комунікаційні обставини, в яких появився твір" [11: 422]. А текст відповідно має свої коди, співзвучні системі ідеологічних сподівань суспільства, у якому він виник. Саме тому прочитання художньої літератури нагадує маятник: рух від автентичних кодів твору, спрямованих на правильну інтерпретацію, до власних кодів реципієнта, що ведуть до нових смислів.

У 1970 р. вийшла у світ книга бельгійських неориторів "Загальна риторика" (група μ – Ж. Дюбуа, Ф. Еделін, Ж.-М. Клінкенберг, Ф. Менге, Ф. Пір, А. Трінон), об'єктом риторичного аналізу якої було обрано художню літературу, що розглядалась як особливий різновид використання мови. Ця концепція пов'язана з дослідженнями К. Леві-Строса, Р. Барта, Е. Бенвеніста. Але представники групи μ прагнули створити проєкт риторики, напрацювання якої знайшли б застосування в різних видах комунікації. Взятися за основу модель мовних функцій Р. Якобсона, бельгійці зробили пріоритетною саме поетичну, яку назвали риторичною [2: 54]. Формою реалізації риторичної функції виступають метаболі – тропи та фігури. Неоритори поділяють їх на чотири види: металазми (рівень фонем і графем), метасемемі (рівень сем), метатаксіс (рівень синтаксису), металогізми (екстралінгвістичний рівень фігур думки). У концепції загальної риторики провідними вважаються поняття норми та відхилення від неї. Розуміння літературного тексту і створення семантичного ефекту забезпечують механізми зняття відхилень від норми. Подолання порушень веде до зміщення смислу та зумовлює відповідну реакцію в читача – етос, що вважається основним завданням риторики [2: 20–21].

Неориторична концепція відомого культуролога Ю. Лотмана ґрунтується на структуральній семіотиці, в основі якої – ідеї російського формалізму та Празького лінгвістичного кола. Він розглядає художній твір як знак у знаковій системі культури. Модель семіотичного механізму, за Ю. Лотманом, має такий вигляд: думка (зміст повідомлення) – кодуєчий механізм мови – текст – декодуєчий механізм – думка. Попри те, що основна функція мови – адекватна передача повідомлення, неабиякого значення набуває творча, пов'язана з генеруванням нових смислів. Автор і реципієнт часто користуються відмінними кодами. Це призводить до породження нових смислів. Але текст – не лише генератор нової інформації, а й конденсатор культурної пам'яті. У ньому актуалізується традиція, що створює спільний горизонт сприйняття повідомлення для обох учасників комунікації [12: 157–158, 162]. Ю. Лотман називає риторіку механізмом утворення смислів. На його думку, риторичним текстом маємо підстави вважати такий, "який може бути представлений у вигляді структурної єдності двох (чи кількох) підтекстів, зашифрованих за допомогою різних, взаємно неперекладних кодів" [12: 197]. Ю. Лотман також відзначає, що риторична структура лежить в основі сфери змісту, а не сфери вираження. Будь-який троп – це механізм побудови смислу, а не лише засіб орнаментування. Оскільки художній твір перебуває в багатовимірному семіотичному просторі, його можна розглядати як "вторинне" слово, троп. У риторично впорядкованому тексті інтегруються смисли слів, кожне з яких – теж троп. Ю. Лотман

наголошує, що риторична структура не виростає безпосередньо з мовної, а є її переосмисленням. Вона вноситься в поетичний текст ззовні як додаткова і суб'єктивно сприймається як чужа по відношенню до структурних принципів твору [12: 185–190].

Таким чином, у літературознавчому векторі риторика балансувала між ідеями красивого й ефективного мовлення, накресленими ще в античності. Проте, як засвідчують орієнтовані на літературу неориторичні концепції (М. Бахтіна, У. Еко, Ю. Лотмана та ін.), формалізм знайшов особливе поєднання з фактором успішності висловлювання. На рівні художнього тексту комунікацію можна вважати ефективною за умови відчитання авторського задуму. А інтенції письменника кодуються через риторичні стратегії, втілені в різноманітних формальних засобах, які виступають носіями важливих смислів.

На сьогодні риторика як практику літературознавчого аналізу розглядають санкт-петербурзькі дослідники – П. Бухаркін, Є. Матвеев, А. Махов та ін. Зокрема, Є. Матвеев трактує її як "розділ теорії літератури, предмет якого – вивчення комунікативних стратегій художньої мови (як у прозовому мовленні, так і в поетичному), розглянутих у співвіднесенні з авторською інтенцією та рецепцією читача" [13: 4]. На його думку, риторичний аналіз художнього тексту передбачає опис мовних трансформацій (прийомів чи стратегій) різних рівнів – фонічного, лексичного, граматичного. А звідси його завдання – продемонструвати, які функції виконують виявлені стратегії художньої мови і як вони впливають на механізми формування смислу та художнього світу твору в цілому.

Історик літератури П. Бухаркін також наголошує, що в художньому тексті присутні мовні стратегії, які виражають інтенції автора і викликають у читачів відповідну реакцію. Він стверджує: "[...] адекватне і повне (наскільки це взагалі реально) розуміння чужого тексту можливе тільки з урахуванням усього процесу комунікації, з усвідомленням інтенції самого тексту і тих мовних прийомів, за допомогою яких вона виражається" [14: 7]. Прикметно, що ще Арістотель вважав головним сприйняття тексту за наміром творця. П. Бухаркін підтримує тезу німецької дослідниці Р. Лахманн про те, що риторика не варто розглядати з позаісторичної перспективи [14: 21]. Тому вивчення її місця в європейській літературі виводить на проблематику історичної поетики (Е. Р. Курціус, С. Аверінцев, О. Михайлов). На основі засадничих положень дослідження німецького історика літератури Е. Р. Курціуса "Європейська література та латинське середньовіччя" культуролог О. Михайлов розробив модель розвитку європейської художньої словесності, яка об'єднує три періоди: дориторичний, риторичний і постриторичний. Епоха риторики (V ст. до н.е. – XVIII ст.) була культурою "готового слова", що акумулювало традицію і тлумачилось як даний автору наперед визначений смисл [15: 510]. А постриторична культура орієнтувалась на вираження письменницької оригінальності та знівелювала домінантність усталених кліше в жанрах, метрах, топіці. П. Бухаркін вважає, що твір можна зрозуміти лише в історичному контексті, але він не обмежений культурною епохою і відкритий для розуміння людини іншого часу. Риторика допомагає побачити "подвійне життя художнього тексту" – у "малому" і "великому" часі, а з'ясування цієї проблеми – завдання літературознавства [14: 166, 167].

В українському науковому просторі риторика має чітку лінгвістичну домінанту. Питання історії, теорії та прикладне значення цієї дисципліни для створення ораторських текстів розглядаються в підручниках і навчальних посібниках (С. Абрамовича, Н. Колотилової, З. Куньч, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач та ін.). Проте елементи використання риторичного інструментарію у вивченні художнього тексту простежуємо в сучасних франкознавчих студіях. Прикметно, що М. Легкий до перспективних напрямів франкознавства зараховує "риторику й стилістику Франкової прози" [16: 734]. Монографія сучасного мовознавця Ф. Бацевича "Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка "Перехресні стежки)" ґрунтується на застосуванні до аналізу твору "імпліцитної" риторики (теорії мовних актів Дж. Остіна, комунікативних максим П. Грайса) [17]. Заслуговує на увагу наукова розвідка Р. Семківа, який дотримується погляду на риторика, як на "вихід поза межі тексту і намагання апелювати до зовнішньої стосовно нього, суто об'єктної психологічної, соціологічної, філософської чи іншої проблематики", а не просто вивчення тропів і фігур [18: 24]. Риторика І. Франка він трактує як ілюстрацію поглядів автора на суспільні процеси в тогочасній Галичині, тому й іронія в його новелістиці – це стратегія переконання. Р. Семків розглядає художній текст як факт комунікації з чітко визначеною авторською інтенцією. Така позиція суголосна основним постулатам неориторичних праць.

У дисертаційному дослідженні вдаємось до риторичного аналізу, базованого на провідних ідеях неориторичної літературознавчої спрямування та підходах санкт-петербурзької риторичної школи, з метою характеристики творів І. Франка про еміграцію з Галичини кінця XIX – початку XX ст. (цикл "До Бразилії" та ін.). Цю методику вважаємо актуальною, так як вона дає змогу з'ясувати особливості белетризації публіцистичної теми, по-новому розглянути відомі твори, виявити не з'ясовані раніше нюанси через відчитування інтенцій автора, виражених риторичними стратегіями різних рівнів (версифікація, тропіка, образна система та ін.). Також необхідно проаналізувати, як І. Франко в розбудові "еміграційного" тексту використовує традиційні риторичні схеми і яким чином переосмислює їх у межах індивідуальної поетики.

Висновки. Тож підсумовуючи сказане, зазначимо, що в основі риторики як літературознавчої методології – низка ідей античної теорії та неориторики, зокрема її лінгвістичного напрямку. Вказаний підхід продуктивний для дослідження специфіки художнього тексту, тому що допомагає з'ясувати комунікативні стратегії з їх домінантами, задіяними у творенні смислу й вираженні авторського задуму. На нашу думку, окресленою методологією доцільно послуговуватись і в контексті українських студій літератури, франкознавчих зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики / Н. А. Безменова. – М. : Наука, 1991. – 215 с.
2. Дюбуа Ж. Общая риторика / Ж. Дюбуа, Ф. Эделин, Ж.-М. Клинкаберг и др.; общ. ред. и вступ. ст. А. К. Авеличева. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с. : ил.
3. Колесникова Э. Введение в теорию риторики / Э. Колесникова. – М. : Языки славянской культуры, 2014. – 160 с. – (Studia philologica).
4. Аверинцев С. Риторика и истоки европейской литературной традиции / С. Аверинцев. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1996. – 448 с.
5. Колотилова Н. А. Риторика : [навч. посібник] / Н. А. Колотилова. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.
6. Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. Досвід філософського аналізу / М. Бахтін // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької ; Центр гуманітарних досліджень Львів. держ. ун-т ім. І. Франка ; Наукове Товариство ім. Шевченка. – Львів : Літопис, 2002. – С. 318–323.
7. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика / Р. Якобсон // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької ; Центр гуманітарних досліджень Львів. держ. ун-т ім. І. Франка ; Наукове Товариство ім. Шевченка. – Львів : Літопис, 2002. – С. 359–377.
8. Женетт Ж. Сокращенная риторика / Ж. Женетт // Женетт Ж. Фигуры : в 2 т. – М. : изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – С. 282–294.
9. Тодоров Ц. Поэтика / Ц. Тодоров // Структурализм: "за" и "против": [сборник статей] / перевод с английского, французского, немецкого, чешского, польского и болгарского языков под редакцией Е. Басина, М. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 37–113.
10. Барт Р. Лингвистика текста / Р. Барт // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – С. 442–449.
11. Еко У. Риторика та ідеологія / У. Еко // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької ; Центр гуманітарних досліджень Львів. держ. ун-т ім. І. Франка ; Наукове Товариство ім. Шевченка. – Львів : Літопис, 2002. – С. 406–419.
12. Лотман Ю. Текст как смыслопорождающее устройство / Ю. Лотман // Семиосфера. – С.-Петербург : "Искусство – СПб", 2000. – С. 155–239.
13. Матвеев Е. М. Риторический анализ художественного текста : [учебное пособие] / Е. М. Матвеев. – СПб. : Геликон Плюс, 2015. – 92 с.
14. Бухаркин П. Е. Риторика и смысл. Очерки / П. Е. Бухаркин. – СПб : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. – 168 с.
15. Михайлов А. В. Языки культуры / А. В. Михайлов. – М. : "Языки славянской культуры", 1997. – 912 с.
16. Легкий М. Неосягнені горизонти Франкової прози (актуальні проблеми наукових досліджень) / М. Легкий // Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). – Львів, 2008. – Т. 1. – С. 725–734.
17. Бацевич Ф. Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка "Перехресні стежки") : [монографія] / Ф. Бацевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 204 с.
18. Семків Р. А. Риторика та іронія у малій прозі Івана Франка / Р. А. Семків // Наукові записки. Спеціальний випуск. – 2001. Том 19. – С. 24–27.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bezmenova N. A. Ocherki po teorii i istorii ritoriki [Essays on Theory and History of Rhetoric] / N. A. Bezmenova. – M. : Nauka, 1991. – 215 s.
2. Diubua Zh. Obshchaia ritorika [Common Rhetoric] / Zh. Diubua, F. Edelin, Zh.-M. Klinkenberh i dr. ; obshch. red. i vstup. st. A. K. Avelicheva. – M. : Prohress, 1986. – 392 s. : il.
3. Kolesnikova E. Vvedeniie v teoriuu ritoriki [Introduction to the Theory of Rhetoric] / E. Kolesnikova. – M. : Yazyki slavianskoi kul'tury, 2014. – 160 s.
4. Averintsev S. Ritorika i istoki yevropeiskoi literaturnoi traditsii [Rhetoric and Origins of European Literature Tradition] / S. Averintsev. – M. : Shkola "Yazyki russkoi kul'tury", 1996. – 448 s.
5. Kolotilova N. A. Ritorika [Rhetoric] : [navch. posibnyk] / N. A. Kolotilova. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2007. – 232 s.
6. Bakhtin M. Problema tekstu v lingvistitsi, filolohii ta inshykh humanitarnykh naukakh. Dosvid filosofskoho analizu [Problem of the Text in Linguistics, Philology and Other Humanities. Experience of Philosophical Analysis] / M. Bakhtin // Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumki XX st. [Word. Sign. Discourse. Anthology of World Literary-Critical Thought of the 20th Century] / za red. M. Zubritskoi ; Tsentr humanitarnykh doslidzhen' Lviv. derzh. un-t im. I. Franka ; Naukove Tovarystvo im. Shevchenka. – Lviv : Litopys, 2002. – S. 318–323.

7. Jakobson R. Lingvistyka i poetyka [Linguistics and Poetics] / R. Jakobson // Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumki XX st. [Word. Sign. Discourse. Anthology of World Literary-Critical Thought of the 20th Century] / za red. M. Zubritskoi; Tsentr humanitarnykh doslidzhen' Lviv. derzh. un-t im. I. Franka; Naukove Товариство im. Shevchenka. – Lviv : Litopys, 2002. – S. 359–377.
8. Zhenett Zh. Sokrashchennaia ritorika [Rhetoric Contracted] / Zh. Zhenett // Zhenett Zh. Fihury [Figures] : v 2 t. / Zh. Zhenett. – M. : izd-vo im. Sabashnikovykh, 1998. – T. 1. – S. 282–294.
9. Todorov Ts. Poetika [Poetics] / Ts. Todorov // Strukturalizm: "za" i "protiv" : sbornik statei [Structuralism: "pros" and "cons"] / perevod s anhliiskoho, frantsuzskoho, nemetskoho, cheshskoho, polskoho i bolharskoho yazykov pod redaktsiiei Ye. Basina, M. Poliakova. – M. : Prohress, 1975. – S. 37–113.
10. Bart R. Linhvistyka teksta [Text Linguistics] / R. Bart // Novoie v zarubezhnoi linhvistike. Vyp. 8. Linhvistyka teksta [New in Foreign Linguistics. Ed. 8. Text Linguistics] – M. : Prohress, 1978. – S. 442–449.
11. Eko U. Retorika ta ideolohiia [Rhetoric and Ideology] / U. Eko // Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumki XX st. [Word. Sign. Discourse. Anthology of World Literary-Critical Thought of the 20th Century] / za red. M. Zubritskoi; Tsentr humanitarnykh doslidzhen' Lviv. derzh. un-t im. I. Franka; Naukove Товариство im. Shevchenka. – Lviv : Litopys, 2002. – S. 406–419.
12. Lotman Yu. Tekst kak smyslopороzhdaiushcheie ustroistvo [Text as Means of the Sense Creation] / Yu. Lotman // Semiosfera [Semiosfera]. – S.-Peterburh : "Iskusstvo – SPB", 2000. – S. 155–239.
13. Matveiev E. M. Ritoricheskie analiz khudozhestvennogo teksta [Rhetoric Analysis of Artistic Text] : [uchebnoie posobie] / E. M. Matveiev. – SPb. : Helikon Plus, 2015. – 92 s.
14. Bukharkin P. E. Ritorika i smysl. Ocherki [Rhetoric and Sense. Essays] / P. E. Bukharkin. – SPb. : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2001. – 168 s.
15. Mikhailov A. V. Yazyki kultury [Languages of Culture] / A. V. Mikhailov. – M. : "Yazyki slavianskoi kul'tury", 1997. – 912 s.
16. Lehkyi M. Neosyahneni horizonty Frankovoi prozy (aktual'ni problemy naukovykh doslidzhen') [Unexplored Horizons of Franko's Prose (Actual Problems of Scientific Researches)] / M. Lehkyi // Materialy Mizhnarodnogo naukovooho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka [Materials of International Scientific Congress Dedicated to 150th Anniversary of Ivan Franko's Birth] (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 roku). – Lviv, 2008. – T. 1. – S. 725–734.
17. Batsevych F. Linhvokomunikatyvni ta rytoryko-prahmatychni vymiry khudozhnogo tekstu (na materialy romanu Ivana Franka "Perekhresni stezhky") [Lingvo-Communicative and Rhetoric-Pragmatic Dimensions of Artistic Text (Based on Materials of Ivan Franko Novel "Crossed Paths")] : [monohrafiia] / F. Batsevych. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2016. – 204 s.
18. Semkiv R. A. Rytoryka ta ironiia u malii prozi Ivana Franka [Rhetoric and Irony in a Small Prose of Ivan Franko] / R. A. Semkiv // Naukovi zapysky. Spetsial'nyi vypusk [Scientific Notes. Special Edition]. – 2001. Tom 19. – S. 24–27.

Шостак О. А. Риторический анализ художественного текста (на стыке античных и неориторических теорий).

В статье представляется краткий обзор античной теории риторики и неориторических течений в контексте литературоведения. Риторика рассматривается как раздел теории литературы, изучающий коммуникативные стратегии художественного языка на уровне их соотношения с писательской интенцией и рецепцией читателя. Особое внимание уделено трактовке риторики как культуры "готового слова", ориентированного на традицию. Автор обосновывает актуальность использования риторического анализа в украинском литературоведении, в частности в рамках франкознатства.

Ключевые слова: *неориторика, структурализм, семиотика, эффективная коммуникация, риторический анализ художественного текста, риторическая стратегия, культурная память.*

Shostak O. O. Analysis of Literary Text (At the Crossing of Ancient and New Rhetoric Theories).

The article demonstrates a brief review of the ancient rhetoric theory and new rhetoric schools, based on structurally-semiotical methodology. Rhetoric is a part of humanities, found in the 5th century BC. In a wide sense it is a complex discipline, which studies the public speaking. From the second half of the 20th century it is found out as a science about conditions and forms of effective communication. Fiction also belongs to the objects of rhetoric. In a literature vector of rhetoric is balanced between ideas of beautiful and effective speech. In tractates of Aristotle, Cicero and others the conception of this science about forms of language influencing on the audience is rationalized. On the other hand, in the works of Quintilian the beauty of expression is a main measure of rhetorical practice. New rhetoric schools of the 20th century also correspond to figurativeness of the literary text in a first place. However, as the conceptions of U. Eco, Yu. Lotman and others demonstrate, formalism has found the connection with a factor of success of an expression. On the level of literary text, communication can be considered effective in conditions of decoding the intentions of an author, which are coded through the rhetorical strategies, embodied in diverse formal means. Representatives of Saint Petersburg

school (P. Buharkin, E. Matveev and others) view rhetoric as a part of literary theory, which studies the communicative strategies of artistic language on the level of their correlation with the writer's intention and the reader's reception. From the point of view of historical poetics (S. Averintsev, A. Mykhailov), rhetoric is a culture of a tradition-driven "ready word". The author of the article substantiates the use of rhetorical analysis in Ukrainian literary science within the framework of Franco's studies research in particular.

Key words: *new rhetoric, structuralism, semiotics, effective communication, rhetorical analysis of literary text, rhetorical strategy, cultural memory.*